

TASNÁDY ERIKA

RÍTUSJÁTÉKOK A SZÉKI GYERMEKVIILÁGBAN

„A megismerés azt jelenti, hogy a múltat annak
lezárhatatlanságában
(önmagával nem azonos mivoltában) értjük meg.”

MIHAIL MIHAJLOVICS BAHTYIN

■ Széken „gyermekként sem játszottunk soha egyebet, mint temetést vagy lakodalmast, és tettük ezt olyan halálos komolysággal, amilyennel a mai felnőtt a munkáját sem végzi”¹ – írja az 1960-as évek egy hajdanvolt gyermeke. A nagyobb lányok ugyanezt tették a fonóban, kirobbanó vidámsággal: „mert, mi jutott eszünkbe, játszottunk lakodalmast, játszottunk temetést...”² A nyolcvanas években mindez már csupán az iskolai előadások tárgyát képezte – azazhogy csak a lakodalom, mert a temetés természetesen nem volt alkalmas erre a célra.

Jelen tanulmány – a néprajzkutatás kezdeti időszakának fogalmával élve – *adalék* a népi gyermekjátékok témájához: az emberi élet két átmeneti rítusát (a lakodalmat és a temetést) eljátszó gyermeki megnyilvánulásokkal foglalkozik.³ Ezek lehetnek a szó legszorosabb értelmében vett szórakoztató gyermekjátékok vagy „színpadi játékok” (iskolások, óvodások előadásai): nagyhangú, játszó, nevető vagy éppenséggel megszeppent, szereplő, tudásukról számot adó gyermekek performanciái.

Bár Szék „a mezőségi néprajzi kutatások kiemelkedő terepe, a mezőségi népi kultúra reprezentációs őrhelye”,⁴ Kósa Lászlót idézve, kultúráját mégsem tekinthetjük modellértékűnek, „ismerete nem pótolhatja azt, amit a népi kutatás több jeles mezőségi faluközösség iránt alig érdeklődve, méltatlanul elhanyagolt”.⁵ A széki rítusjátékok sem általánosíthatók: adatok híján nem mondhat-

A széki rítusjátékokat
nem sorolhatjuk
a tulajdonképpeni
énekes gyermekjátékok
közé, akkor sem,
ha a lokális társadalom
játéknak tekintette is
a felnőttek rítusait
utánozó gyermekek
cselekedeteit.

juk azt, hogy így játszottak volna másutt is a mezőségi vagy éppen erdélyi gyermekek. Az valószínű, hogy a mindenkori gyermekek felhasználták játékaikban a lakodalmi énekeket, erről tanúskodik a felgyűjtött párosító énekes játékok nagy száma.⁶

Nehéz lenne pontosan kijelölni a rítusjátékok helyét a folklorisztika paradigmájában. Rítusok-e az olyan énekes gyermekjátékok, melyek az „alkalomhoz kötött” (az élet korszakaihoz, illetve fordulópontjaihoz) tartozó énekeket⁷ spontánul, alkalmakhoz nem kötve éltetik, vagy inkább egyszerűen gyermeki ének-, tánc- és játékkalkulációnak tekintjük őket?

A zene-, illetve tánc történeti kutatások kimutatták, hogy a népzeneben – mint a kultúra más területein is – hagyomány és újítás elválaszthatatlanul egybefonódik. Vargyas Lajos *legtisztább szokás-daloknak* nevezi azokat az énekeket, amelyek „a szokáshoz kapcsolódó szöveggel alkalmaznak egy vagy két meghatározott dallamot, amit más összefüggésben nem énekel a nép”.⁸ A lakodalmi, illetve a halottas szokások a magyar nyelvterület egészén egyrészt számos, a népzene régies rétegébe tartozó dallamot őriztek meg, másrészt viszont új stílusú vagy éppen műdal eredetű énekeket is éppúgy használtak. Széken mindkettőre van példa a mai napig.

Lajtha László 1940–41-ben, Jagamas János a negyvenes évek végén, ötvenes évek elején végzett nagyobb népzenei gyűjtést Széken. A legtisztább szokás-dalokra is több példát közöltek kiadványaikban.⁹ Ezek közül ma még egy dallam használatos a lakodalmakban.

Mivelhogy mára az éneklési szokások megváltoztak, s a gyerekek általában alig énekelnek, a lakodalmakban elhangzó énekkel is hangképzési, dallamvezetési nehézségeik vannak.¹⁰ Igaz, a hagyományos, viseletes lakodalmak is egyre ritkábbak, a rítusének ritkábban is hallható, s így az már nem része a széki társadalom alaptudásának. Ma tanúi lehetünk annak, ahogyan egy ének olyan skandált szöveges formává válik, melynek intonációja még hordozza a relatív dallamot.

Ugyanez történetelt a siratóval is korábban: a hangos szóval siratás intonációjában hallani még az ereszkedő dallamvonal maradványát, mely éneknek már aligha nevezhető.

A jelen téma több szinten is fogalmi nehézségekbe ütközik. Nem lenne könnyű dolgunk, ha meg szeretnénk határozni a játék fogalmát. Magyarul játszik a gyermek, a sportoló, a zenész, hogy csak néhányat említsünk. De románul a táncos játszik, a zenész viszont nem, ő énekel a hangszerén. A széki (de általában az erdélyi) hegedűs sem játszik, ő muzsikál. A széki gyermek viszont, ha énekel vagy táncol a maga szórakoztatására, akkor játszik. „– *Mivel játszodjunk, anyám? – Mivel? Táncoljatok, dúdoljatok, írjatok a földre [...] csak éppen nekem hagyjatok békét, hogy tudjak varrni. Aztán ha jók lesztek, elviszlek lakodalmat nézni*”¹¹ *vasárnap, ki a cementhídig.*”¹²

Miért játék itt a tánc, az ének, s miért lehet mindez komoly, felnőtt cselekedet más esetben? Széken az 1990-es évek elejéig már nagyon fiatalon, 6-7 éves koruktól kezdve jártak a gyermekek táncházba, az aprók táncába; ott táncoltak, s mellé dúdoltak, de nem *játszottak*. A táncházon kívül viszont a kiszámoló, gyerekrigmusok mondásával vagy az énekes gyermekjátékokkal egyenértékű volt a saját énekszóra járt tánc vagy az énekelgetés, *dúdalás*.

A játék fogalmának körülírásával a világkép egy-egy igen jellegzetes vonását húzzuk meg. Az, hogy mit tekint egy társadalom játéknak, és mit „komoly” cselekedetnek, tulajdonképpen értékítélet is egyben. „A szociálpszichológiai kutatások egyértelműen kimutatták, hogy a szocializáció fogalma individuum és kultúra viszonyára vonatkozik, s ez a viszony mindig egy adott csoport keretein belül realizálódik. Ez azt jelenti, hogy az individuum egy meghatározott csoport tagjaként ismeri meg és sajátítja el a kultúra különböző tartalmait és szabályait. [...] Tehát a játékok társadalmi vonatkozásai a játéktevékenység lényegét jelentik. A játékok nem vagy nem csak

kulturális jelenségek, kultúrtörténeti emlékek, hanem elsősorban társadalmi tények.”¹³

A *Magyar néprajzi lexikon* szerint az énekes gyermekjáték, énekes táncos gyermekjáték, énekes játék, dalos játék lényegi tulajdonsága a kötött forma, illetve a csoportos jelleg: főként gyermek- és serdülő leányok (4-10-16 évesek) énekes, ritmikus mozgással kísért, térformát alakító játéka, melynek összetevői a dallam, a szöveg, a térformát alkotó mozgás, a színjátékszerű cselekmény.

A széki rítusjátékokat nem sorolhatjuk a tulajdonképpeni énekes gyermekjátékok közé, akkor sem, ha a lokális társadalom játéknak tekintette is a felnőttek rítusait utánozó gyermekek cselekedeteit. S a helyzet csak bonyolódik attól, hogy ugyanazt a rítust eljátszhatták csapatba verődve az utca gyermekei, eljátszották a fonó nagyobb lánygyermekei, majd, ezek helyét átvéve, a kisiskolások az évszáró előadáson, a fiatalok a nagyvárosi színpadon. Egy játék több funkcióban: folklór, majd folklorizmus.

Tekintetbe kell vennünk azt is, hogy a népszokások, a viselkedési normák s így a rítusok is állandóan változnak, bár szívósan hagyományőrzők: „A viselkedési normáknak nem csak a maradandóság a jellegzetességük; ugyanannyira jellemző vonásuk a változtathatóság és a változatosság. [...] A viselkedési normák azért változnak, mert megváltoznak a körülmények és az érdekek.”¹⁴

Hermann Bausinger is arra figyelmeztetett, hogy „értelmetlen dolog a népi kultúrát a paraszti életmód érintetlen-folyamatos formájaként elkülöníteni, inkább a történelmileg változó mivoltában kell leírni és megérteni”.¹⁵ Az apróbb vagy nagyobb részleteiben folyamatosan változó szokásoknak valószínűleg folyamatosan változott a gyermeki vetülete is. Hiú remény lenne azt képzelnünk, hogy pontosan tudjuk, milyen volt a széki lakodalom, temetés „régén”, s tudjuk, miképpen játszhatták azt el a gyermekek. Hiányos pillanatfelvételekből kell építkeznünk. Az bizonyosnak tetszik, hogy a folyamatos változásban az állandó elemet kell megragadnunk, a mélystruktúrában meghúzódó funkciót.

Ahhoz, hogy a gyermekek rítusjátékairól beszélhessünk, nagy vonalakban fel kell vázolnunk a felnőttek lakodalmi, temetési szokásait. A széki lakodalommal már több kiadvány is foglalkozott.¹⁶ Itt csak a rítus azon mozzanatairól szólok röviden, melyek a jelen téma tükrében fontosak lehetnek.

Vargyas Lajos rámutatott arra, hogy „minden divat nyomot hagy a lakodalom szokásán. Így sokféle hatás tükröződik dalain is. Ennek ellenére, vagy ennek következtében igen nagy számú, régi, sajátos dallamot is megőrzött, ami csak ebben az összefüggésben használatos.”¹⁷ A széki önéletrészek,¹⁸ illetve az idősebb adatközlők valómásai alapján a huszadik század első feléig visszamenőleg vannak a helyi kultúrára vonatkozó adataink. Ezek azt mutatják, hogy a lakodalom is állandóan változott. Csak a külső körülményeket tekintve, időben és térben is más helyet foglalt el a régi lakodalom. Télen, keddi napon tartották kis számú meghívottal (főleg családtagokkal), akiket a lakóházban vendégeltek meg (a vőlegény és a menyasszony házánál egy időben). Napjainkban nyáron lakodalmaznak a székiek, vasárnap, s akár öt-hatszáz embert is befogadó sátrakban, „barakkokban”.

Az utolsó hatókrös szekeres lakodalom a második világháború idején, 1943-ban volt. 1958-ban megpróbálták feleleveníteni a szokást, de már csak egyedi próbálkozás maradt. Ez utóbbi nagy esemény volt a falu életében, emlékeznek is rá az akkori gyermekek.

A szép lakodalomnak, pártás menyasszonynak, bokrétás vőlegénynek igen nagy presztízse volt, amiképpen ma is igen fontos esemény a szép nagy lakodalom. Ma már gyérebbe, de azért vannak még hagyományos, népviseletes lakodalmak a faluban. Bár régen nem a „polgári” (vagy ahogy Széken mondják, „úri”) ízlés ellenhatásának volt az tulajdonítható – mint napjainkban –, de a szép, színes népszokások ré-

gebben sem illettek meg mindenkit. A hagyományos, hatökrös szekeres lakodalomra vágyott valószínűleg minden széki fiatal, de a szegényebb réteg körében gyakori volt a szöktetés. „Lakodalmunk nem vót – vallotta egy 1917-ben született férfi –, csak úgy, egy este. Azt mondtam, nem lakodalmazunk, nem vót akkor lakodalom. Nehéz világ vót, nem olyan világ vót, mint most. Akko rígen más vót. Egy este elvittem, s kész, megvótunk. Istennek hála, jól is vótunk, vót zavaros élet, de azér nem vót rossz, hogy rossz legyen, me nem vótunk rosszul.”¹⁹

A hatvanas évektől kezdve az általános életszínvonal növekedett a faluban, s vele a lakodalmak mérete is.

A hagyományos lakodalmak „főszereplői” a vőlegény és a menyasszony mellett a násznagyok (násznagy és nyüzüasszony), illetve a két vőfély (vőfi) a két koszorúslánnyal (nyüzüléány). A vőfik rátermett, jó hangú, jó beszédű és bátor kiállású legények voltak, nem bárkit bíztak meg ezzel a tisztséggel. Ők hívták meg a vendégeket, s amolyan lebonyolítói voltak az egész rítuskomplexumnak, énekeltek, verseket mondtak. A régi lakodalmakon a gyermekek nemigen vehettek részt. A mai lakodalmak díszé épp a (kicsi)vőfik és nyüzüléányok hosszú sora, legfiatalabbjuk akár négy-öt éves is lehet; funkciójuk dekoratív. Énekelni nem nagyon tudnak, nem is várják el tőlük, de látható izgalommal, örömmel tölti el őket a nekik jutó szerep, a kalapon hordott bokréta, a vőfibot, a viselet.

A temetési szertartások is nagyot változtak az utóbbi évszázadban. Bár azt mondják, ma is lehet hangos szóval siratni, vagyis emiatt nem ítélik meg a gyászolót, a mai virrasztók, temetések nem hangosak a jajszóval siratástól. Igaz, ma is azt mondják, hogy egyes (halál)esetekben a gyászolók nem tehetnek másként, muszáj hangos szóval siratniuk.

A virrasztó, temetés ma már nem hangos a jajszóval siratástól; jól meghatározott keretek között a jobb hangú férfiak s néha idős asszonyok együtt bizonyos ideig zsolnároznak.

Nem véletlenül játszottak temetést a széki lányok, ugyanis ezt a rítust, jobban mondva „szereplőt” régebben szigorú bírálókat érte a falu részéről. Mint a lakodalmat, a temetést is ugyanúgy kiállottak megnézni a kapuba. A hangos szóval siratás a közel múltig kötelező volt. *„Mások is eljönnek ide temetést nézni, különösen az idősebb asszonyok, akik mindent szeretnek tudni. Hazafelé aztán letárgyalják a látottakat. »Na, ez sírhatott volna jobban, mert ura volt, de még a lánya sem siratta meg az édesapját, pedig megérdemelte volna. [...] Egy jajszó nem volt, pedig ez nagy szégyen! – mondta egy másik. Aztán: »Na, ez szép temetés volt, szépen siratták el a halottat. A feleség egyet mondott, jajgatott. – Jaj, drága uram, miért hagyatt ked itt? Ez igazi temetés volt! Úgy szép a temetés, ha szépen, jajszóval sírnak!« [...] A temetésen sírni, ordítani! A lakodalomban dudalni, táncolni kell.»*²⁰

Fiatal lány/legény temetése különleges énekhelyzetet teremtett: a koszorúval/bokrétaival feldíszített koporsót énekelve kísérték a legények, s a temetőben is tovább maradtak énekelni a sír mellett. A következő emlékezés sokat elárul a széki temetésről, például azt, hogy a faluban még a temetőben történekről is közvetlenül szerezhetnek tudomást: hallják, ami ott megy végbe. *„Kinyitom az ajtót, most húzzák az utolsó harangot. Ez a temetésen azt jelenti, hogy el van temetve a halott. Ez a taktaró harangszó... Csoportosan jönnek le az emberek, asszonyok. [...] A temető egy dombon van, jól hallik, amint a legények dudolnak a temetőn. Ők maradnak legutoljára a virágos sírdomb mellett. [...] A legények még mind dudolnak a temetőn. Most kezdtek el azt a régi keserves dudát, amit el szoktak fújni a temetőn: »Idesanyám is volt nékem./ Keservesen nevelt engem./ Icafa font, nappal mosott,/ Jaj, de keservesen tartott. // Idesanyám sok szép szava,/ Kít fogadtam, kít nem soha./ Megfogadnám, de már késő,/ Hull a könnyem, mint az eső...«*²¹

A temetési szertartások nem őriztek meg régies népi dallamokat Széken. A sira-tó, mely a többi népdaltól elütő, egyetlen alkalomhoz kötött dallamfajta,²² kikopott a használatból: a funkció és a szövegekincs viszont túlélte a dallamot. A siratás jellegű intonáció rögtönzött siratószövegeket hordoz, s ez volt jellemző a lányok fonóbeli si-ratóparódiáira is.

Amiként a lakodalomba nem, a temetésre sem vitték a szülők a gyermekeket, csak abban az esetben, ha az „elhalt” családtag volt. Ennek ellenére a sirató műfaját egy közös tudáskincs, kollektív szövegbázis éllette, mely öröklődött, s vele együtt az a generatív képesség is, mely lehetővé tette, hogy a gyermeklányok improvizálják te-metési játékaikat.

A lakodalmak és temetések (a sorozások, névnapköszöntők, kántálások mellett) olyan rítusok voltak, melyekhez konkrét énekanyag társult, s az éneklések is bizo-nyos kódrendszerekhez igazodtak. A gyermekek ezekre szocializálódtak spontán módon még a hetvenes évekig. A hatvanas években „*a temető melletti házunk udva-ráról, a letaposott töviskerten, naponta többször is átjártunk a szomszédokhoz, úgy, hogy az egész lakodalmas menetet lejátszottuk, megadva annak minden módját, az út elkötésével fűszerezve, vizet tartalmazó kis üvegcséinket lobogtatva s a vőfibotokat csattogtatva. Sajnálatos módon azonban ilyen alkalmakkor én gyakran elsomorod-tam, mivel mindig csak menyasszony lehettem, aki szótlánul, megadóan lépeget a menetben, és ellentétben a vőfélyekkel, soha nem énekelhet.*”²³

A hetvenes években még igen népszerű volt a gyermekek között a lakodalmazás: „*Jaj, még most is emlékszem, hogy milyen jól játszottunk, a lányok a fiúkkal együtt, persze. Időnként eszünkbe jutott, s az egész lakodalmat eljátszottuk. Vót egy jó han-gú gyermek, az vót a vőfi. Vót menyasszony, nyüszüasszony. Szépen beöltöztünk, a nyüszüasszonynak kontyot raktunk. Aztán csoportosan mentünk házról házra, s min-denkit hívtunk a lakodalomba: »Füjjenek a lakadalomba!« Énekeltek, hogy »A meny-asszony szép virág«, énekelve mentünk úgy, hogy csengett belé az utca.*”²⁴

A mai gyermekek már nem lakodalmaznak. „*Ők már csak puskával játszanak, partizánosdit*”²⁵ – mondta nem kis iróniával egy valamikori lakodalmas gyermek, mai édesanya.

Mint azt előbb már jeleztem, a rítusjátékok esetenként más-más funkciót látnak el, egyrészt informálisan, másrészt formálisan szerveződtek. A kisgyermekek játéka informális volt, a nagylányoké a fonó formális keretei között zajlott, mégis mindkét esetben spontánul, szabadon éltek a rítusjátékok adta lehetőségekkel. Ám a felülről – az iskola, a néptanács által – szervezett „színpadi játékok” már egy bizonyos eszté-tikát, ideológiát voltak hivatottak közvetíteni.

A spontánul szerveződött utcai gyermeklakodalmakon a résztvevők azt játszo-ták, amit annyiszor megcsodáltak;²⁶ ez a játék kötetlen volt, bármikor újrakezdhet-ték, ha az időjárás megengedte.

A nagylányok lakodalmazása, temetése már időszakhoz, a fonó periódusához kö-tődő játék volt. Novembertől márciusig a lányok sötétedéskor kezdtek gyülekezni a fonó számára kibérelt helyiségben. Este nyolcig munkával kellett tölteniük az időt, de pihenésképpen játszhattak időnként. A fiúk este nyolc órára mehettek közéjük; mihelyt megjelentek, érvénybe léptek a szigorú magatartási szabályok. A nyolcvanas években már lazultak a fonó íratlan szabályai: a lányok jelenléte ekkor már nem volt kötelező, a szórakozás mennyisége nőtt a munka rovására.²⁷

Rendszeres együttlétüknek köszönhetően közös, titkos társadalmi teret alakítottak ki a fiatal lányok, melyben más nem vehetett részt. Büszkéek voltak rá, hogy játéku-k ki-hallatszik, hogy szabályokat szegnek meg, erre vallanak a mai visszaemlékezéseik.

„*Nyóc órakor hagytuk félbe, addig játszottunk... Mert mi jutott eszünkbe: játszo-tunk lakodalmast, játszottunk temetést, elmondtuk, hogy... amelyiknek rossz vót az*

ura, s az siratta, aztán fel vótunk sorakozva, aztán kacagtunk, utoljára mind csomóra estünk, mer elsirattuk úgy, hogy »Dani János bát vigyétek, / Nehogy a kert felé menjetek./ Megakadjon egy karóba, / Visszajűjjen a nyakamra!« Aztán a másik, az szerette az urát, pakulár vót, feltette vele a döblecet, fel a pócra, s akko meghalt az ura, s sírt, hogy »Jaj, Mínya, Mínya, / Töked a pócan, / Te meg a nyújtóztatópadan!« Aztán vót egy forrószegi... aztán aztat siratta az anyja, hogy »Jaj, Jánosom, Jánosom! Miko jötté ott fe' Balog Jánosékná, milyen szépen fúttad: di-di-li-ddi-li-ddi-li-ddi-di!« Mert fiatal vót, aztat úgy siratta az anyja. Aztán mind csomóra estünk, úgy elsirattuk, kacagtuk. Há szórakoztunk, igen. Aztán még Kali néninek benn vót az ágya, az is belébelészóllatt. Győri Kali nénihez, oda jártunk a fonóba...²⁸ Ez a vallomás a hatvanas évekre vonatkozik. A hetvenes években még mindig „járta” a fonóban a temetés.

„Há mi mindenfélét játszottunk, de a régiek még többet. Miko mi jártunk, má nem vótak ilyen lovas fársángosok, szász leányok... Mi vetettük le a ruhánkot, bécsináltuk az ablakot, kicsi ablakok vótak, levettük a ruhánkot s feltettük az ablakba, hogy ne lássák a fiúk, hogy jádzunk. Játszottunk temetést, elvittük ide, né a halottat a román kertbe. Olyan sírást csináltunk, olyan dógot csináltunk, hogy fe'kerültek a bakterek... xy olyan nagy pecér vót! Ó vót a halott. Elsirattuk, s akko fekerültek a bakterek, hogy melyikünk hótt meg.”²⁹ „Itt vót nálunk a fonó a pincébe. Aztán meghalt ... temettük el, sírtunk. S aztán feljöttek a diszpenzártó, hogy mi az, mit csinálunk? Me olyan dógot csináltunk, hogy... Vót halott is, persze! Xy, az vót a halott. Igen, vót egy olyan nagy deszka, avva szokta édesapám bévinni a disznót, miko disznóölés vót, s arra reáfektettük, letakartuk, sirattuk. Há kellett sirassuk, hogyha meghótt! Kihoztuk ide, né, ...-nak a kertjébe”³⁰

A formális intézmények kezdeményezésére a népi szokáskörből kiragadott rítusok színpadias keretek közé kerültek. Széken még úgymond hagyományos módon élt a lakodalmi szokáskör, amikor ebből előadást készítettek. „1980-ban a párt kérésére feldolgoztam a fonót a fiatalok részére és a lakodalmast a felnőttek részére – mesélte Murgiuéné Juhos Klára, hajdani óvónő. – Életem egyik legnagyobb öröme 1981 tele, amit úgy gondolok, hogy a széki történelemben is először fordul elő, hogy egyszerű széki ember a kolozsvári opera színpadjára lép ősi szokásaival. Kétszer tartottunk előadást a magyar operában, mind a kétszer hatalmas siker koronázta.”³¹

A következő két idézet az előadás hajdani szereplőitől való: „Amikor kilencedikes voltam, színjátszó csoportot alakítottunk az iskolába, s Kolozsvárról a Magyar Színházról jött ki valaki, aki megszervezett mindent [...] Lejátszottuk a fonót, s a lakodalmast, s végig így, a magyar színházba. Tanultuk azokat az énekeket, amiket még... ki vett fel? Lajtha! »Este van, este van, de nem minden lánynak...« Voltunk Marosvásárhelyen, valahol Magyarországon... nyolcvanegy-nyolcvankettőben.”³²

„Vót a »széki fonó«, s vót a »lakodalmas«. Az ugyanegy csoport vót. S még vótunk Dézsen, úgy, csak énekelni. Igen, abba benne voltam. Hú, hát az nagyon rég vót! Hát emlékszek, hogy vót egy öreg ember, a nevét nem is tudom, akkor jó öreg vót, énekelte, hogy »Csikorog a szekér, hat szép ökör húzza«. Emlékszem, ott kiállva a magyar színházba, hogy úgy tapsolták...”³³

A nyolcvanas évektől kezdve a széki iskolai előadások egyik állandó témája lett a lakodalom. A gyermekek amolyan „igazi” esküvőt tartottak, ahol a kis mulatóknak még forró laskalevest is tálaltak, meg sültet, s persze tésztákat, süteményeket. Az iskolai lakodalmazás szokása mára a még fiatalabb generációt, az óvodásokat illeti meg: az egészen kicsi (táncolni és énekelni nem igazán vágyó), megilletődött gyermekeknek a szülők sügnak, közelről biztatják őket.

A magyar zenei pedagógiai szakkönyvek³⁴ Kodály Zoltán nyomvonalán haladva egyetértenek abban, hogy a kisgyermekkori zenei nevelés alapja elsősorban a népi énekesjáték kell hogy legyen. Ez több szempontból hasznos: formálja a jó ízlést, old-

ja a szorongást, fejleszti az emlékezetet, a képzeletet, a gyermek akaratát, testi fejlődését stb.

Paksa Katalin népzene kutató megjegyzi, hogy korunkban az énekkari kultúra szinte teljesen kiszorult az iskolából. Ehelyett a népzenei mozgalom hatására a jeles napi szokások – megváltozott módon, de lényegében azonos céllal – jutnak szóhoz.³⁵ Ez a megállapítás nem áll a széki iskolai lakodalmakra, melyeknek célja a szereplés, és nem a zenei nevelés.

Bár e dolgozat keretei között nem beszélhetünk bővebben a nagy múltú visszatekintő iskolai színjátszás témájáról, annyit meg kell jegyeznünk, hogy az iskolák többségében az már a 15–16. században is általános gyakorlat volt.³⁶

A mindenkori iskolai színjátszás természetesen az iskolákat fenntartó társadalom értékrendjét tükrözi. A kommunista rendszer is kiaknáztatta a színpad adta lehetőségeket az iskolán kívül is, a nagyobb színpadokon, szélesebb közönség előtt. Az állókép jellegű, dekoratív folklór hatékonyan bizonyult a kor ideológiájának terjesztésére. Bár jórészt iskolások, gyermekek adták elő a színházban is a lakodalmat, ennek funkciója nem volt azonos a kisgyermek által a szülőknél bemutatott előadásokéval. A színpadra vitt lakodalmak közvetlen előzményeinek nem annyira az iskolai előadások, mint inkább a 19. században, a 20. század elején oly népszerű népszínművek, népies operettek tekinthetők.

Ám, legyen bár szó a falusi iskolai vagy a nagyvárosi színpadon előadott lakodalmáról, attól fogva, hogy a felnőttek beleavatkoztak, a játék elveszítette játékos jellegét: megmerevedett, folklorizmussá lett.

A gyermek játszva tanul, játszva gyakorolja be a kultúrát, amelyet majd később komolyan fog használni. Játéka az utánzás. „A gyermekkori benyomások végigkísérik az embert egész életében, s bizonyos nevelési hatások elpusztíthatatlan köteléként bizonyos korlátok közé képesek szorítani az embert.”³⁷ Ám az együttlét, a közös éneklés, közös játék jutalma a nevetés, feszültségoldás, csoportkohézió, mely egyezerszemszintű fiziológiai jelenség is, a jó érzés alapja.

Már Sumner is rámutatott a játék biológiai eredetére: „Akárcsak a játék, a táncok, a szépművészetek, a nyelv is azon dolgok közé tartozik, amelyek nem egyenes vonalban fejlődnek ki a létszükségletek ösztönös kielégítéséből és kézzel fogható értékeket alkotó egyéb tevékenységekből.”³⁸ Ugyanő írta a csoportos együttlétről, hogy annak egyik kiváltója, velejárája a nyájszellem: a pusztán részvétel elégtételt nyújt.³⁹

Az etológia egyik jeles képviselője, Konrad Lorenz kutatásai is ezt támasztották alá. Szerinte a kommunikációs funkciót ellátó ritualizált cselekvések komplementáris funkciói egyrészt az agresszivitás levezetése, másrészt az erős kötelék, a csoportkohézió megteremtése. Az ember ösztönös létszükséglete az, hogy egy csoporthoz tartozzék, amellyel azonosulhat.⁴⁰

Losonczi Ágnes szociológus szerint a zene jelentősége „nem az, hogy a tudat szavakban is kifejezhető részét formálja, vagy ahhoz közvetlenül kapcsolódik, hanem az, hogy a tudatnak olyan rétegeire hat, amelyek igen erősen befolyásolják az emberi-társadalmi magatartást. A közérzet, a hangulat, a lelki tartalom befolyásolásán keresztül formálja az ember személyiségét, hat a részvételére a társadalom életében, bekapcsolja a társadalmi cselekvésekbe, bizonyos cselekvésekre készíti, másoktól visszatartja.”⁴¹

A fenti megállapításokat összegezve elmondhatjuk, hogy a társas, csoportos együttlét, közös éneklés, játék, tánc stb. biológiai eredetű szükségletek kielégítése végett jött létre. A kapcsolati hálók kutatói is ugyanerre a következtetésre jutottak: programozva vagyunk társas kapcsolatok létesítésére, s az öröm a jutalmunk a társaságban eltöltött időért; a fizikai közelség a boldogság terjedésének előfeltétele.⁴²

A rítusjátékok iskolai, színpadi performanciája, bár szintén valamely közönség együttlétének alapja, mégsem képes kiváltani az elvárt, fentebb leírt hatást.

A rítusjátékok a népi kultúra ontológiájába engednek bepillantani: a gyermekek játszva szocializálódnak olyan rítusokra, amelyekben ők még alig vehetnek részt. Cselekvésük még „csak” játék, hiszen az „igazi” rítusnak, táncnak, éneknek jól meghatározott helye van a társadalom szokásrendszerében, s annak csak ott van létjogosultsága.

Az ének vagy a játék általi kommunikációra az emberek az adott társadalomban ismert kódrendszert használják. Az rítusokban betöltött szerepkörök, az énekléshez, játékhoz fűződő szokások nem esetlegesek, a társadalom értékrendjét, világképét fejezik ki. A legkisebb mozzanatnak is kommunikációs értéke lehet. A széki gyermekek nem csupán a rítus forgatókönyvét játszották el, de a szerepköröket is gyakorolták abban a gyermeki társadalomban, melyből majdan az a felnőtt társadalom lesz, amelybe ők is tartozni fognak. Mindezt az otthoni, családi szocializációból vitték magukkal. A kommunikációelméletben ismert tézis az, hogy az összetett gondolkodás kulturálisan közvetített jellemző. A szülők társas gondolkodási képessége a nevelés és a fegyelmezés összetett üzenetein keresztül reprodukálódik. A kultúra az adott kultúrához tartozók kommunikációján keresztül születik újra.⁴³

A szokásban való részvétel olyan képességeket, tudást követel, melyre a gyermek szintén a családi szocializáció során tesz szert. Niedermüller Péter kifejezésével élve ezek a képességek „szokásperformanciák”, vagyis olyan, a szocializáció során megtanult szervező- és rendezőelvek, melyeknek segítségével egy embercsoport jól meghatározott helyzetben a szokásrendszer által felkínált elemek közül mindig az adott, egyedi szituációnak megfelelő elemeket és kapcsolódási szabályokat választja ki.⁴⁴

Mint arról már előbb szó esett, relatív az, hogy mi számít játéknak: idő, helyszín, életkor függvénye. A vicces, a nevetséges vagy az, ami sértő, szintén a társadalmi kontextustól függ. „Nevetésünk mindig egy csoport nevetése” – mondta Bergson,⁴⁵ s azt is kifejtette, hogy mi tesz nevetségessé egy, a kontextusából kiragadott szertartást: „A társadalmi élet szertartásos megnyilvánulásaiban mindig van valami lappangó komikum, amely csak alkalomra vár, hogy napfényre kerüljön.”⁴⁶ A jelmez, a maskara a merevség, a tehetetlen, a kész, az előre gyártott szimbóluma, ezért lehet nevetséges. „Azt lehetne mondani, hogy a szertartás ugyanaz a társadalom testén, mint az öltözet az egyén testén: ünnepélyességét annak köszönheti, hogy azonosul azzal a komoly tartalommal, amellyel a szokás egybekapcsolta, s mihelyt képzeletünk elkülöníti a tartalmától, azonnal elveszíti ünnepélyességét. Egy szertartás komikussá válik tehát, amikor figyelmünk arra irányul, ami szertartásos benne, vagyis ahogy a filozófusok mondják, elhanyagoljuk az anyagát, s csak a formájára gondolunk. [...] A formák és formulák kész keretet adnak a komikum ábrázolására.”⁴⁷

A *Magyar néprajzi lexikon* szerint⁴⁸ a legkomolyabb műfajok (mint például a sirató) is parodizálódnak, és ennek során olyan összetett jelenségeket hoznak létre, mint a fent idézett erotikus tartalmú siratóparódia. Ezeket nehéz egyértelműen tréfás vagy humoros jelenségnek tekinteni, hiszen lényegi jellemzőjük a konvenciók elleni lázadás, olykor nemcsak az esztétikai, hanem az etikai normák és tabuk megszegése. Freud szerint az ember a viccben és a komikumban regresszív ösztöneit szublimálja, s ennek fizetsége a humoros örömmyeréség.⁴⁹

A konvenció érintkezik az erkölcs fogalmával is. Játszania, viccelődnie csak annak szabad, akinek társadalma normái azt megengedik, hiszen, Sumner mondta, „egy kor »erkölcs« mindenkor csak annak összhangja, amit az emberek tesznek, és amit a kor viselkedési normái megkövetelnek”.⁵⁰ Napjainkban a hálózati elemzés kutatói is azt tartják, hogy „az erkölcs inkább csoportszintű, mint egyéni”.⁵¹

A siratóparódiák humora valószínűleg sértené más társadalmak értékrendjét, a folklórban mégsem szokatlan: vígballadánk (olykor fekete) humorát idézi. Ennek megértésére W. G. Sumner kínál egy lehetséges magyarázatot: „bizonyos esetek kiemelnek a viselkedési normák megszokott szférájából, és egy különleges szférába helyeznek át, ahol ezek az esetek a javukra módosított erkölcsi kódexek és normák segítségével megvédhetők és eltűrhetők. Ennek tulajdonítható a viselkedési normák számos következtelensége.”⁵² A fonóban este nyolc óráig a lányok úgy viselkedhettek, ahogy máskor soha. A kamaszkor, az ember második születésének korszaka, ahogy Rousseau mondta, az az életkor, amikor a gyermek kétségbe vonja az addig objektívnek, örök érvényűnek vélt társadalmi valóságot. Ebből is származik a dialektikus feszültség, melyet a siratóparódiák eseménysoraiban, szövegében, társadalmi kontextusában érzékelünk. Ez a lázadás nem igazi, csak megjátszott, hiszen zárt ajtók, elsötétített ablakok mögött történik.

„Mint bármely más kultúra felépítésében, a folklór mélystruktúrájában is elkülöníthető egy felszíni és egy mélyszerkezet. A mélyszerkezethez a világgép tartozik. A felszínihez a cselekvés, az akció” – írta Bodó Julianna.⁵³ A folklór felségterületére tartozó lakodalmas és temetési rítusjátékok világgépe élesen elüt az állami, formális intézmények által szervezett játékok világgépétől, s funkciójuk is teljesen más. Nehezen beszélhetünk esetükben a hagyomány továbbéléséről: ez már egy másik kategória.

■ JEGYZETEK

1. Szász Rozália: *Fekete gyökéren*. (A széki magyarok évszázadai). Kráter kiadó, Pomáz, 2014. 89.
2. Gyűjtés 2011, nő, sz.1936, Szék
3. Az adatbázis lehetne tágabb körű is. Van ugyan egy adatunk arról, hogy kisfiú szívesen játszotta el a sorozást az édesapjával, de arról nincs, hogy kisfiúk csoportosan játszották volna azt. Lásd Kocsis Rózsi: *Nyitott könyv a lelkem*. Egy anya vallomása. L'Harmattan, Bp., 2000. 58–59.
A betlehemes, bár gyermekek adták elő, azért nem sorolnám ide, mert az a maga helyén, elsődleges kontextusában zajlott, s nem töltött be másodlagos játékfunkciót.
4. Kósa László: *Paraszti polgárosulás és népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920)*. Debrecen, 1991. 387.
5. Uo.
6. Lásd *Magyar Népzene Tára* (a továbbiakban: MNT) I. kötet.
7. A bartóki fogalommal élve, a „tulajdonképpeni népdalok” nagyobb része alkalomhoz nem kötött, kisebb része „alkalomhoz kötött” dalokból áll. A lakodalmi és temetési rítusjátékok énekkészlete tehát ez utóbbihoz tartozik, de nem saját kontextusban. A népdalok osztályozásáról lásd Vargyas Lajos: *A magyarság népzeneje*. Plánétás Kiadó, Bp., 2002. 324.
8. Uo. 327.
9. Lajtha László: *Széki gyűjtés*. Népzenei Monográfiák II. Bp., 1954; Jagamas János – Faragó József: *Romániai magyar népdalok*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1974. Arról nincs adatunk, hogy a következő „tisza szokás-dalok” dallamai között a szövegkészlet vándorolt volna a negyvenes-ötvenes években. Valószínű, hogy így volt. A ma még használatos egyetlen dallamra mindenesetre ráénekelik a következő három dallam alatt közölt szövegeket.
„Harangoznak a toronyba”: a szöveget Lajtha és Jagamas mára már eltűnt dallammal közölték. Lajtha: 38. sz.; Jagamas: 90. sz.; MNT. IV 193. sz. Egy idős adatközlőm az itt következő dallamra énekelte 2007-ben.
„A menyasszony szép virág”: Lajtha: 26, 55. sz.; Jagamas: 232. sz.; MNT. III/A: 312.sz. A hagyományos lakodalomban már az egyetlen dallam, amit még ma is énekelnek Széken.
„A kapuban a szekér”: Lajtha: 27, 56; Jagamas: 228; MNT. III/A.: 229–230. sz. Jagamas megjegyzése szerint ez a dallam csak Székről került elő. Ma még sokan ismerik Széken, de a lakodalomban már nem hangzik el.
10. Erről bővebben: Tasnády Erika: *A hagyományos éneklési szokásokban megnyilvánuló nemi szerepkörök alakulása Széken a 20. század első felétől napjainkig*. In: *A családi kapcsolatok szokásrendszere és a nemzedékváltások történeti alakulása a 20. században*. ELTE–BTK. Bp., Megjelenés alatt.
11. A lakodalom megnézése a kilátásba helyezett jutalom. A temetést ugyanígy nézték, kommentálták.
12. Kocsis Rózsi: *Megszépiült szegénység*. Kriterion, Buk., 1988. 69.
13. Niedermüller Péter: *Műfaji sajátosság*. (Magyar népi játékok). In: *Magyar néprajz*. VI. Bp., 1990. 542–543.
14. William Graham Sumner: *Népszokások*. Szokások, erkölcsök, viselkedésmódok szociológiai jelentősége. Gondolat Kiadó, Bp., 1978. 135.
15. Hermann Bausinger: *Népi kultúra a technika korszakában*. Osiris–Századvég, Bp., 1995. 166.
16. Gráfik Imre – Turbék Dénes: *Széki lakodalom*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2000. Lásd még *Szék község honismereti bibliográfiája*. In: Árendás Péter (szerk.): *Széki lakodalom*. Hagományok Háza, Bp., 2014.
17. Vargyas. i.m. 328.
18. Csorba János: *Bár emlékezete maradjon meg...* Magyar Könyvklub, Bp., 2001; Győri Klára: *Kiszáradt az én örömem zöld fája*. Kriterion, Buk., 1975; Kocsis Rózsi: i.m.; Uő: *Remények és kétségek között*.

- Székelyudvarhely, 1997; Uő: *Nyitott könyv a lelkem*. Egy anya vallomása. L'Harmattan, Bp., 2000; *Kocsis Rózi hagyatékából*. Folkmagazin, Bp., 2013.
19. Gyűjtötte Szász Rozália 2007-ben. Szék, férfi, sz. 1917.
20. Kocsis 2000. 225–231.
21. Uo.
22. Vargyas: i. m. 329.
23. Szász: i.m. 89.
24. Gyűjtés: 2015. nő, sz. 1967., Szék.
25. Gyűjtés: uő.
26. Széken a lakodalom ma is a falu eseménye: az otthon maradtak kiállnak a kapuba lakodalmat nézni.
27. Kovács Flóra: *Változások Szék község életében*. T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2000.
28. Gyűjtés: 2011. nő, sz. 1936, Szék.
29. Gyűjtés: 2013. nők, sz.1950, 1953, Szék.
30. Uő.
31. Szász gyűjtése, 2007.
32. Gyűjtés: 2013, nő, 1967, Szék.
33. Gyűjtés: 2014, nő, 1966, Szék.
34. Dobszay László : *A magyar dal könyve*. Timp Kiadó, Bp. 2007; Forrai Katalin : *Ének az óvodában*. Editio Musica, Bp., 1974, 2003; Törzsök Béla: *Zenehallgatás az óvodában*. Zeneműkiadó, Bp. 1982. 1986.
35. Paksá Katalin: *Egy énekes népzene képe a folklórisztikában és a népzeneudományban*. In: Szemerkenyi Ágnes (szerk.): *Folklór és zene*. Akadémiai Kiadó, Bp., 2009. (399–415). 410.
36. Lásd Kilián István: *Az iskolai színjáték és a folklórhagyomány*. In: Hopp Lajos – Küllös Imola – Voigt Vilmos (szerk.): *A megváltozott hagyomány*. Tanulmányok a XVIII. századról. Folklór, irodalom, művelődés a XVIII. században. Bp. 1988. (393–428.) 395.
37. Sávai János: *Nevelésemélet*. Bevezetés a pedagógiába. 2007. Utolsó letöltés : <http://docplayer.hu/260206-Savai-janos-nevelesemlelet.html>
38. Sumner: i.m. 202.
39. Uo. 311.
40. Konrad Lorenz: *L'homme dans le fleuve du vivant*. Flammarion, Paris, 1981. 191–209.
41. Losonczy Ágnes: *A zene életének szociológiája*. Kinek, mikor, milyen zene kell? Zeneműkiadó, Bp., 1969. 15.
42. Nicholas A. Christakis – James H. Fowler: *Kapcsolatok hálójában*. Mire képesek a közösségi hálózatok és hogyan alakítják sorsunkat? Typotex Kiadó, Bp., 2010. 67.
43. Em Griffin: *Bevezetés a kommunikációelméletbe*. Harmat Kiadói Alapítvány, Bp., 2003. 120
44. Niedermüller Péter: *A mindennapok folklórja, avagy a folklór mindennapjai*. In: Uő (szerk.): *Folklór és mindennapi élet*. Népművelési Intézet, Bp., 1981. 191.
45. Henri Bergson: *A nevetés*. Téka, Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1992. 46.
46. Uo. 75.
47. Uo.
48. Lásd a *Magyar néprajzi lexikon* „paródia” címszavát.
49. Sigmund Freud: *A humor*. Irodalmi szemle 2013. 10. sz. 42–49.
50. Sumner i. m. 332.
51. Christakis–Fowler: i.m. 21.
52. Uo: 111.
53. Bodó Julianna: *Jelkepeink szerepváltozása*. In: Bíró Zoltán – Gagy József – Péntek János (szerk.): *Néphagyományok új környezetben*. Tanulmányok a folklorizmus köréből. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1987. (49–62.) 50.

